

7 John Locke ja yksityinen omaisuus

John Locke (1632–1704) oli englantilainen sopimusteoreetikko, joka kehitti ajatuksiaan Hobbesin, Grotiuksen ja Pufendorffin viitoittamiin suuntiin. Hänen poliittisen teoriansa tärkeimpiä uutuuksia olivat selvästi esitetty käsitys yksilöiden luonnollisista oikeuksista ja näkemys yksityisestä omistuksesta yhteiskuntaelämän perustana.

Vaikka Locke piti tiettyjä oikeuksia ”luonnollisina”, hänen käsityksensä niiden perustasta erosi jyrkästi edeltäneestä luonnonoikeusajattelusta. Locke uskoi, että tietoa maailmasta, mukaan lukien moraalista ja yhteiskunnan oikeasta järjestyksestä, voidaan saada vain kokemusten ja havainnoinnin kautta, ei minkään ”syynnäisten järjen totuuksien” valossa. Siksi luonnollisina voidaan pitää sellaisia oikeuksia, joiden suojaaminen lisää havaittavasti ihmisten itsensä kokemaa hyvinvointia tai mielihyvää.

Locke tutustui skolastiseen filosofiaan opiskellessaan Oxfordin yliopistossa, mutta ura yliopiston tai kirkon palveluksessa ei houkutellut häntä. Hän ryhtyikin harrastamaan lääketiedettä ja seurusteli monien aikansa merkittävien luonnontieteilijöiden kuten kemisti Robert Boylen ja fyysikko Isaac Newtonin kanssa. Hyvien poliittisten yhteyksiensä ansiosta hän pääsi toimimaan tärkeissä valtiollisissa viroissa, muun muassa Englannin merentakaisten siirtokuntien valvojana. Hänen teoriansa luonnollisista oikeuksista ja yksityisestä omistuksesta teoksessa *Tutkielma valtiovallasta* (Two Treatises of Government, 1690) onkin helppo nähdä yritykseksi oikeuttaa brittiläinen siirtomaavaltia Amerikan mantereella.

Locken ajatukset yksilöiden oikeuksista löysivät seuraavalla vuosisadalla tiensä Yhdysvaltojen itsenäisyysjulistukseen ja monien maiden lainsäädäntöön. Myös sellaiset kansainväliset asiakirjat kuin Yhdistyneiden Kansakuntien Ihmisoikeuksien julistus kuuluvat samaan perinteeseen.

Tiedon havaintoperäisyys

Locken teoria yksilöiden oikeuksista nojautuu hänen käsitykseensä moraalien luonteesta – joka puolestaan perustuu hänen empiristiseen tieto-oppiinsa.

Filosofit jakaantuivat näkemyksissään tiedon luonteesta 1600- ja 1700-luvuilla empiristeihin ja rationalisteihin. Rationalistien mukaan inhimillinen tieto perustuu joihinkin synnynnäisiin ideoihin, jotka jokaisella ihmisellä on jo maailmaan tullessaan ja joiden varaan ainakin *varman* tiedon maailmasta on perustuttava. Ajatus sopii hyvin yhteen luonnollisen lain etiikan ja luonnonoikeusajattelun kanssa. Moraalisen tietomme on eettisen rationalismin mukaan perustuttava joihinkin luonnostaan meissä oleviin moraalialueisiin ideoihin, joiden perusteella erotamme luotettavasti hyvän pahasta ja oikean väärästä.

Empiristien vastaväite tieto-opissa oli se, että ihmisen mieli on hänen syntyessään kuin puhdas paperi tai tyhjä taulu (*tabula rasa*). Synnynnäisiä sisällöllisiä ideoita ei ole, vaan ideat muodostetaan kokemuksen kautta, joko ulkoisten aistien välityksellä tai sisäisesti introspektiolla. ”Muodostamisen” ajatus perustuu tässä siihen, että mielessä on kyllä synnynnäisiä, mahdollisia *kykyjä* muodostaa ideoita, vaikkei valmiita ideoita olekaan. Etiikassa tämä voi tarkoittaa sitä, että ihmisellä on erityinen kyky havaita asioiden oikeellisuus, jonkinlainen moraalialue tai oikeustaju. Mutta ellei tällaista ylimääräistä aistia ole, on vain luotettava havaintoihin siitä, mikä on hyväksi tai pahaksi ihmisille.

Empiristinen oppi ideoista, niiden synnystä ja liittymisestä toisiinsa sai ensimmäisen tunnetun muotoilunsa Locken kirjassa *An Essay Concerning Human Understanding* (1690).¹ Lockeä pidetään ensimmäisenä todellisen uuden ajan empiristinä, ja hänen teoriansa ydin onkin edellä vain empirismin nimellä mainittu: kaikki mielen ideat ovat peräisin kokemuksesta, jota saadaan joko ulkomaailmasta välittömästi aisteilla tai mielen sisältä (esimerkiksi muistista) ajattelemalla.

Luonnolliset ideat ja väärät assosiaatiot

Ideat jakaantuvat Locken mukaan kahteen pääryhmään, *yksinkertaisiin* ja *kompleksisiin*. Ne vastaavat toisiaan siten, että pehmeys ja lämpö ovat yk-

¹ Locke, J.: *An Essay Concerning Human Understanding*. Lontoo: J.M. Dent & Sons Ltd., 1977.

sinkertaisia ideoita, jotka liittyvät vaikkapa vahan kosketuksen kompleksiseen ideaan, samoin kylmyys ja kovuus liittyvät jääpalan kosketukseen sekä liljan tuoksu ja valkaisuus sen monimutkaiseen aistimukseen. Lisäksi ideoita ovat muistot, tieto, usko tai arvostelma mistä tahansa näistä. Mielen kykyihin kuuluu se, että se pystyy yhdistämään mitkä tahansa tiedostamansa yksinkertaiset ideat uusiksi kompleksisiksi ideoiksi (kuten liljantuoksuinen vaha tai Pegasus, tarun hahmo, jossa yhdistyvät hevoseen ja lintuun liittyvät yksinkertaiset ideat).

Lähes kaikkiin ideoihin, olivat ne sitten yksinkertaisia tai kompleksisia, aistimalla tai reflektiolla aikaansaatuja, voivat mielessämme liittyä *mielihyvän* ja *tuskan* ideat. Jokaisella ihmisellä on synnynnäinen taipumus (joka ei ole idea, vaan toimintaa ohjaava periaate) pyrkiä onnellisuuteen (suurimpaan mielihyvään) ja välttää kurjuutta (suurinta tuskaa). Siten toimintaa ohjaavat käytännössä ne ideamme, joihin liittyy voimakkain ajatus mielihyvästä tai tuskasta tai niiden tuottamisesta.

Ideoiden liittyminen toisiinsa voi kuitenkin tapahtua kahdella eri tavalla, joiden ero on eettiseltä kannalta merkittävä. Ensinnäkin:

Joidenkin ideoidemme välillä vallitsee luonnollinen vastaavuus ja yhteys; järkeimme tehtävä ja loistavin kyky on löytää nämä ideat ja pitää mielessämme niiden olemukselliset vastaavuudet ja yhteydet.²

Tällainen luonnollinen vastaavuus vallitsee esimerkiksi kohtuullisen syömis- ja mielihyvän välillä. Mutta:

Tämän lisäksi ideat voivat kuitenkin yhdistyä toisiinsa täysin sattumanvaraisesti tai vallitsevan tavan mukaan: näin ideat, joilla ei ole mitään luonnollista yhteyttä keskenään, voivat joidenkin ihmisten mielissä yhdistyä niin, että niitä on vaikea erottaa toisistaan; toisen ilmestyessä ymmärryksemme valoon ilmestyy aina toinenkin.³

Locken esimerkit ideoiden jälkimmäisestä yhdistymistavasta, *assosiaatiosta* (jota hän nimittää myös ”hulluudeksi”) ovat seuraavanlaisia. Henkilö, joka on lapsena saanut kerran liikaa hunajaa, kuvittelee hunajaan kohdistuvan vastenmielisyytensä olevan luonnollista, vaikka kyseessä onkin pelkkä satunnainen assosiaatio. Kun lapsille kerrotaan, että pimeässä on mörköjä, he saattavat koko iäkseen jäädä pelkäämään pimeää olemattomien mutta aina valojen sammuesssa mieleen nousevien pelkojen takia. Paikka tai huone,

² Locke 1977, 199.

³ Locke 1977, 199.

jossa ystävä tai lähisukulainen on kuollut, voi myöhemmin aina assosioitua kuolemantapaukseen liittyneeseen suruun ja tuskaan, niin että henkilö pyrkii välttämään paikkaa tai huonetta, vaikka siihen ei järkevästi ajatellen liity mitään vaaraa.

Assosiaatiot, ideat ja moraalin perusta

Locken mukaan järjettömät ja luonnottomat ideoiden assosiaatiot hallitsevat suurinta osaa sympatioistamme ja antipatioistamme. Ne kasvavat suurimmaksi osaksi ihmiseen jo lapsena ja nuorena, ja vaikka ne voidaan osittain ennaltaehkäistä huolellisella kasvatuksella, niitä on lähes mahdotonta poistaa järjen argumentein (yhtä mahdotonta kuin on järjen perusteluin lohductaa lapsensa menettänyttä äitiä tai venytyspenkissä kidutettavaa vankia). Ideoiden assosiaatiot muodostavat Locken mielestä useimpien filosofisten ja uskonnollisten koulukuntaerimielisyyksien perustan ja ne ovat vastuussa suurimmasta osasta typeryyttä, järjettömyyttä ja moraalittomuutta maailmassa.

Locken käsityksiä ihmismielestä, ja erityisesti teoriaa assosiaatioista, voidaan käyttää kritiikkinä kaikkia intuitionistisia moraalioppeja, mukaan lukien luonnonoikeusteoriaa, vastaan. Näiden perustaksi oletetut intuitiot tai ”järjen totuudet” ovat Locken ajatusten valossa vain satunnaisesti yhteenliittyneitä yksinkertaisten ideoiden yhdistelmiä, jotka kasvatus tai tapa ovat luoneet ihmisten mieliin. Moraaliteorian perustaminen tai lakien säätäminen niiden varaan ei näytä kovin järkevältä. Ja mikäli ne on hylättävä, etiikan ja lain periaatteita olisi ehkä etsittävä mieluummin suoraviivaisemmista psykologisista ilmiöistä.

Ideaopin valossa on selvintä yhdistää ”moraalinen hyvä” siihen, mikä koetaan luonnollisesti hyväksi eli miellyttäväksi. Silloin on moraalisesti oikein edistää mielihyvää, kunhan se ei perustu väärille assosiaatioille, ja ehkäistä mielipahaa, tuskaa ja kärsimystä.

Luonnontila ja luonnolliset oikeudet

Juuri mielipahan, tuskan ja kärsimyksen ehkäisyyseen voidaan perustaa Locken käsitys yksilöiden luonnollisista oikeuksista.

Locke oli sopimusteoreetikko kuten Hobbeskin, mutta hänen mukaansa luonnontila ei välttämättä ole niin kaoottinen ja pelottava ilmiö kuin Hobbes antoi ymmärtää. Ilman poliittisia instituutioitakin kaikki ovat periaatteessa

vapaita ja tasa-arvoisia, eikä kukaan ole luonnostaan toisen hallitsija tai alamainen. Luonnontilassakin vallitsee kristinuskon kultaiseen sääntöön vertautuva luonnonlaki, joka kieltää ihmisiä vahingoittamasta itseään ja muita. Tämän perustana näyttää teoksessa *Two Treatises of Government* (1690)⁴ olevan käsitys siitä, että ihmiset ovat Jumalan omaisuutta, jota ei saa tarpeettomasti vahingoittaa.

Luontevampaa olisi kuitenkin Locken tieto-opin valossa sanoa, että ihmiset eivät saa vahingoittaa toisiaan, koska se olisi epämiellyttävää ja tuskallista. Käsitykset Jumalan olemassaolosta ja hänen käskyistään voivat perustua assosiaatioille yhtä hyvin kuin aidolle ideoiden yhteyksillekin, eikä niitä missään tapauksessa voida tukea havaintoperäisesti. Siksi luonnonlain oikea, empiirinen perusta voisi ennemmin olla tieto ihmisten koetusta hyvinvoinnista.

Oli tulkinta mikä tahansa, luonnonlaki antaa Locken teoriassa yksilöille *luonnollisia oikeuksia*. Tärkeimmät näistä ovat:

- Oikeus elämään.
- Oikeus terveyteen.
- Oikeus vapauteen.
- Oikeus ruumiilliseen koskemattomuuteen.
- Oikeus omaisuuteen.
- Oikeus rangaista sitä, joka loukkaa muiden oikeuksia.

Viimeksi mainittu oikeus, joka on keskeinen Locken poliittiselle ajattelulle, ei näytä ehkä yhtä itsestään selvältä kuin muut, ihmisen omaan hyvinvointiin liittyvät oikeudet. Se perustuu kahdelle seikalle. Ensinnäkin pahantekijä vahingoittaa muita loukkaamalla heidän luonnollisia oikeuksiaan, ja tämä vahinko on korvattava. Toiseksi rikkomalla luonnonlakia hän tekee tiettäväksi, että hän ei tunnusta kaikkien järjenmukaista tasa-arvoa. Hänet on saatava rangaistuksella katumaan tekoaan ja tunnustamaan oikeuksien yhtäläisyys, koska muuten hän muodostaa tulevaisuudessakin uhan muille.

Sotatila ja yhteiskuntasopimus

Mutta rangaistus-oikeus johtaisi ilman lakeja ja hallintomekanismia ylilyönteihin ja mahdollisesti sotaan. Ongelmallinen tilanne syntyy, kun yksi ih-

⁴ Locke, J.: *Tutkielma valtiovallasta: Tutkimus poliittisen vallan oikeasta alkuperästä, laajuudesta ja tarkoituksesta*. Suom. M. Yrjönsuuri. Gaudeamus, Helsinki 1995.

minen puuttuu syystä tai toisesta toisen ihmisen elämään, terveyteen, vapauteen tai omaisuuteen. Luonnonlain mukaan tämä oikeuttaa sen, että loukkauksen kohteena oleva yksilö voi ryhtyä itse asiallisiksi katsomiinsa vastatoimiin.

Koska luonnonlaki ei selvästi määrittele, kuinka oikeuksien loukkaajia olisi kussakin tilanteessa ojennettava, kustotoimenpiteistä voi helposti tulla ylimitoitettuja: esimerkiksi omaisuusrikos saattaa johtaa kuolemantuomioon. Surmatun omaiset voivat silloin pitää liiallista rangaistusta uutena oikeudenloukkauksena ja ryhtyä toimenpiteisiin ojentajia vastaan. Ilman muiden yläpuolelle asetettua hallitsijaa tällaiselle koston kierteelle ei ole selvää päätepistettä, ja silloin joudutaan sotatilaan, josta ei ole paluuta alkuperäiseen tilanteeseen.

Sotatilan tai sen uhan vuoksi vapaat miehet tekevät sopimuksen, jolla he perustavat yksimielisesti luonnollisten oikeuksiensa suojaksi valtion, ”poliittisen yhteisön”. Poliittinen yhteisö nimeää perustamisensa jälkeen lakeja säättävän hallituksen ja niitä toimeenpanevan hallitsijan, joka voi olla yksilö tai ryhmä. Nimitykseen riittää läsnäolijoiden enemmistö, sillä vaikka yksimielisyys ei aina ole mahdollista, sotatila tai sen uhka tekee johtajavalinnan välttämättömäksi. Hallitsijoille annetaan valta tehdä päätöksiä ja heidän tehtäväkseen asetetaan suojata kansalaisten luonnollisten oikeuksien toteutumista. Suojan piiriin kuuluvat nekin valtion alueella asuvat, jotka eivät ole olleet läsnä poliittista yhteisöä perustettaessa, ja hallitsijoita on toteltava niin heidän kuin niidenkin, jotka olivat eri mieltä siitä kenen pitäisi hallita.

Koska hallitsijoiden tehtävä ja vallan perusta on tässä mallissa oikeuksien turvaaminen, heidät voidaan panna viralta, mikäli he eivät täytä tehtäviään. Jos vallanpitäjät ovat heikkoja, he eivät pysty suojelemaan kansalaisia, jolloin poliittinen yhteisö ja sen johto ajautuvat keskenään sotatilaan. Jos hallitsijat taas ovat pahansuopia, he loukkaavat itse systemaattisesti muiden oikeuksia. Kummassakin tapauksessa heidät voidaan syöstä vallasta ja tilalle asettaa uusi hallinto.

Oikeus omaisuuden suojaan

Yksi tärkeimmistä käytännön syistä valtion luomiselle on Locken mallissa yksityisen omaisuuden turvaaminen. Omistuksen perusta on hänen mukaansa siinä, että *jokaisella ihmisellä on luovuttamaton oikeus omaan persoonaansa, so. kehoonsa ja mieleensä, sekä niiden tekemään työhön*. Teoksen

Two Treatises of Government tulkinnan mukaan tämä oikeus on Jumalan antama, eikä sitä voi eikä saa yksikään ihminen riistää toiselta. Empiristisemmin ajateltuna omaisuus on ihmisille tärkeä hyvinvoinnin ja mielihyvän lähde.

Yhtä kaikki, tästä lähtökohdasta ja loogisista intuitioistaan Locke päätteli, että:

Jokaisella on myös oikeus

- (a) kaikkeen siihen, mikä ei ole kenenkään muun omaisuutta
- (b) ja mihin hän on sekoittanut omaa työtään;
- (c) edellyttäen, että hän voi itse käyttää sen
- (d) ja että muille jää samaa asiaa yhtä paljon ja yhtä hyvää.

Tämän mallin mukaan esimerkiksi luonnontilassa puusta poimitut omenat ovat poimijansa omaisuutta, kunhan

- (a) kukaan toinen ei ole hoitanut puuta,
- (b) poimija tekee työtä poimiessaan hedelmät,
- (c) hedelmiä ei ole niin paljon, että ne mätänisivät ennen käyttöä,
- (d) ja samanlaisia hedelmiä jää yhtä paljon muillekin.

Teoriallaan Locke hylkäsi, ainakin periaatteessa, ajatukset työhön liittymättömän aseman tai ansioiden merkityksestä omaisuuden oikeuttajina. Nämä olivat olleet suosittuja varhaisemmillä filosofeilla.

Maanomistus

Locken erityinen huolenaihe oli oikeus omistaa maata. Vallinneen ajattelutavan mukaan maa on Jumalan lahja kaikille ihmisille yhteisesti, eikä se siten voi olla ”luonnollisesti” kenenkään yksityistä omaisuutta. (Locken edeltäjistä ainakin Grotiuksen mukaan tosin maa kuuluu eräänlaisen hiljaisen sopimuksen kautta sille, joka pystyy ottamaan sen haltuunsa ja pitämään siitä kiinni.) Locke sen sijaan väitti, että sekoittamalla maahan työtään yksilö voi saada omistusoikeuden siihen – olettaen tietenkin, kohtien (c) ja (d) mukaisesti, että omistaja voi hyödyntää sitä riittävästi ja että muille jää käytettäväksi yhtä paljon ja yhtä hyvää maata.

Hänen perustelunsa tälle oikeudelle oli se, että vaikka Jumala antoi maan yhteisesti kaikille ihmisille, hän antoi sen hyötykäyttöä, ei laiskottelua varten. Siten se, joka muokkaa maata, saa sen omistukseensa, kunhan hyötyy siitä ja jättää muille saman verran ja yhtä hyvää.

Locken mielestä ainakin hänen aikanaan maata oli ehdon (d) mukaisesti

jokaiselle riittävästi jäljellä Pohjois-Amerikassa, jossa alkuperäisasukkaat ("villit") hoitivat maata tehottomasti. Hänen arvionsa mukaan maa-alue, joka näiden käsissä oli tuskin pennyn arvoinen, olisi voinut englantilaisilla viljelymenetelmillä tuottaa viisikin puntaa vuodessa. Tämä oikeutti tietenkin Britannian merentakaisen siirtomaavallan.

Raha omaisuuden muotona

Entä sitten niin suuren maa-alueen omistaminen, ettei yksilö itse voi saada siitä konkreettista hyötyä esimerkiksi asumisen tai ravinnonsaannin muodossa? Eikö se loukkaa selvästi ehtoa (c) vastaan? Locken näkemyksen mukaan ei, koska ylimääräinen omaisuus voidaan tarvittaessa muuttaa *rahaksi*.

Viljelijä, joka tuottaa vaikkapa luumuja, voi oikeutetusti syödä ne itse tai vaihtaa ne naapurin pähkinöihin, joita hän haluaa syödä mieluummin. Mitään ei näin mene hukkaan. Sama pätee tilanteeseen, jossa hän vaihtaa tämän viljelykauden luumunsa naapurin ensi vuoden pähkinäsatoon, edellyttäen että naapurille on niille käyttöä. Mutta ellei naapuri ole varma ensi vuoden satonsa onnistumisesta, hän voi sopia jonkun muun kanssa pähkinöiden toimittamisesta luumunviljelijälle sopivaa palvelusta vastaan. Kun tällaisia sopimuksia on syntynyt riittävästi, raha, kauppavaihdon abstrakti väline, on syntynyt.

Koska rahan käyttö on sopimuksenvarainen asia ja kuitenkin kaikki käyttävät sitä, voidaan päätellä, että vaihtojärjestelmällä on kaikkien hyväksyntä. Ja koska on yleisesti hyväksyttyä vaihtaa rahaksi ne maan tuotokset, jotka eivät tule omaan käyttöön, kaikki näyttävät hiljaisesti hyväksyvän myös maan epätasaisen yksityisen omistuksen – silloinkin, kun omistaja ei itse käytä maan hedelmiä välittömien tarpeidensa tyydyttämiseen.

Locke uskoi myös, että maan omistajalle kuuluvat hänen perheensä ja palvelijoidensa työn tulokset. Tämä perustuu siihen, että he eivät olisi voineet tuottaa mitään ilman omistajan maata.

Locken kapitalismin voittokulku

Locken ajatukset valtiovallan rajoittamisesta, yksilöiden luonnollisista oikeuksista ja yksityisomistuksen rajattomuudesta ovat pitäneet hänen työnsä ajankohtaisena nykypäivään asti. Oppi valtion roolista yksilöiden ja heidän oikeuksiensa turvaajana vaikutti merkittävästi Pohjois-Amerikan Yh-

dysvaltojen itsenäisyysjulistukseen ja perustuslakiin, jotka ovat edelleen maan poliittisen elämän ja lainsäädännön perusta. Valtioiden taloudellisen roolin kaventuessa 1900-luvun lopusta lukien hänen teorioitaan on käytetty oikeuttamaan omaisuuden keskittyminen yksityisten monikansallisten yritysten haltuun.

Locken kritiikkiä

Varsinkin 1800-luvun poliittisissa teorioissa Locken mallia arvosteltiin voimakkaasti. Kritiikki liittyi erityisesti siihen, miten hän tulkitsee työtä omaisuuden perustana.

Locken mukaan suurinkin maanomistaja on ansainnut omaisuutensa työllä, joten kaikki omaisuuden lisätuotto kuuluu samoin hänelle. Tätä vastaan on huomautettu, että palvelija, joka muokkaa hänen maitaan tai tuottaa hyödykkeitä hänen raaka-aineistaan, sekoittaa niihin myös omaa työtään, joissakin tapauksissa enemmän kuin omistaja. Eikö silloin tuotto Locken omankin teorian mukaan kuulu myös hänelle? Ainakin Marx väitti myöhemmin, että omistaja itse asiassa riistää palkollisiltaan osan heidän työnsä arvosta.

Toinen mahdollinen kritiikin kohde Locken mallissa on se, että ottamalla mukaan rahan vaihdon välineenä hän vesittää koko sen työhön ja sen arvoon liittyvän perustan, joka tekee teoriasta niin välittömästi vetoavan niillekin, joilla ei satu olemaan perinnöllistä omaisuutta. On yksi asia sanoa, että omaisuutta voi hankkia tekemällä ruumiillista työtä kunhan käyttää itse työnsä tulokset eikä estä muita samanlaisen omaisuuden hankinnasta, ja kokonaan toinen asia sanoa, että omistus perustuukin siihen kunta paljon rahaa joku muu on sattunut keräämään muiden kustannuksella. Mutta kun teorialaaditaan olevien olojen oikeutukseksi, niihin voi jäädä tällaisia pulmallisuuksia.